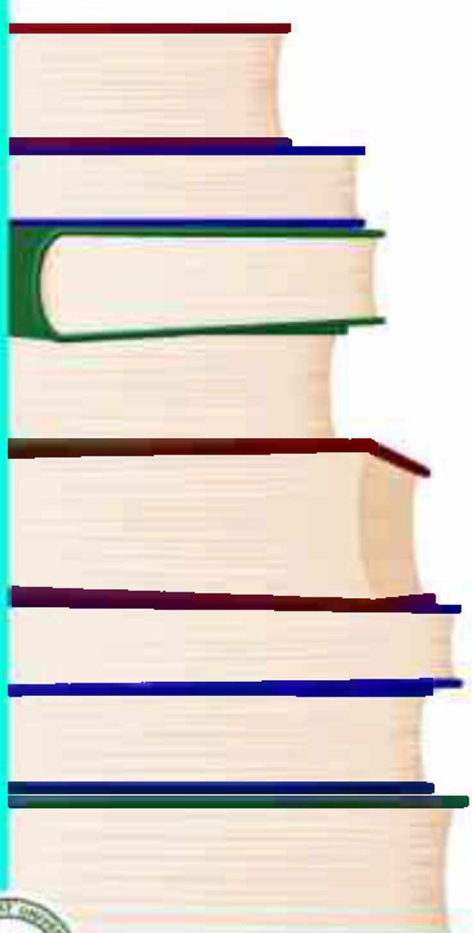
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 7-8

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL ADABIYOT TA'LIM

Philological research: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 7-8

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.08.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, *iqtisod fanlari doktori, professor*

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, *filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)*
Shoxista Maxmaraimova, *filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)*
O'ral Xoliyorov, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Olmos Ulviy Binnatova, *f.f.d., professor (Ozarbayjon)*
Karl Rayxl, *f.f.d., professor (Germaniya)*
Vali Savash yelok, *f.f.d., professor (Turkiya)*
Dorota Silviya, f.f.f.d. *(PhD), dotsent (Polsha)*
Muslihiddin Muhiddinov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Ibodulla Mirzayev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Abdi Mamatov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Suyun Karimov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Muhammadxon Hakimov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Nafas Shodmonov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Dilmurod Quronov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Baxtiyor Mengliyev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Normat Yo'ldoshev, *f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*
Abdulla Xudoyqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Bobonazar Murtazayev, *f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*
Asqar Eshmo'minov, *f.f.d., dotsent (O'zbekiston)*
Obidjon Shofiyev, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Zafar Umurqulov, *f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)*
Nurali Amonturdiyev, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Hakim Ahmedov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Ahad Shukurov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Eshnazar Jabborov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Abdumurod Arslonov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sirojiddin Turdimurodov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Umida Raximova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Gulchehra Begmatova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Shoira Amonturdiyeva, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Nargis Qurbonazarova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Muyassar Xolova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sherzod Turdiqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Zaynura Qodirova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.08.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, *доктор экономических наук, профессор*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, *доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)*

Шохиста Махмараимова, *доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)*

Урал Холияров, *ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)*

Олмос Улвий Биннатова, *д.ф.н., профессор (Азербайджан)*

Карл Райхл, *д.ф.н., профессор (Германия)*

Вали Саваш Елок, *д.ф.н., профессор (Турция)*

Дорота Сильвия, *PhD, доцент (Польша)*

Муслихиддин Мухиддинов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Ибодулла Мирзаев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Абди Маматов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Суюн Каримов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Мухаммадхон Хакимов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Нафас Шодмонов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Дилмурод Куронов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Бахтиёр Менглиев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Нормат Юлдашев, *к.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Абдулла Худайкулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Бобоназар Муртазаев, *ф.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Аскар Эшмуминов, *д.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Обиджон Шофиев, *д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)*

Зафар Умуркулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Нурали Амонтурдиев, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Хаким Ахмедов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Ахад Шукуров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Эшназар Джаббаров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Умида Рахимова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Гульчехра Бегматова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Шоира Амонтурдиева, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Наргис Курбаназарова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Муяссар Холова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Шерзад Турдикулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Зайнура Кадирова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.08.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, *doctor of economic sciences, professor*

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)*
Shohista Makhmaraimova, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)*
Ural Kholiyorov, PhD, *associate professor (Uzbekistan)*
Olmos Ulviy Binnatova, *doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)*
Karl Rayxl, *doct.of philol. sciences, professor (Germany)*
Vali Salvash Elok, *doct. of philol. sciences, professor (Turkey)*
Dorota Silvia, *PhD, associate professor (Poland)*
Muslihiddin Mukhiddinov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Ibodulla Mirzaev, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Abdi Mmatov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Suyun Karimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Muhammadkhon Khakimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Nafas Shodmonov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Dilmurod Kuronov, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Bakhtiyor Mengliev, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Normat Yuldashev, *cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Abdulla Khudaykulov, *PhD (Uzbekistan)*
Bobonazar Murtazaev, *cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Askar Eshmuminov, *doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Obidjon Shofiev, *PhD, associate professor (Uzbekistan)*
Zafar Umurkulov, *PhD (Uzbekistan)*
Nurali Amonturdiev, *PhD (Uzbekistan)*
Hakim Akhmedov, *PhD (Uzbekistan)*
Ahad Shukurov, *PhD (Uzbekistan)*
Eshnazar Jabbarov, *PhD (Uzbekistan)*
Abdumurod Arslonov, *PhD (Uzbekistan)*
Sirojiddin Turdimurodov, *PhD (Uzbekistan)*
Umida Rakhimova, *PhD (Uzbekistan)*
Gulchekhra Begmatova, *PhD (Uzbekistan)*
Shoira Amonturdieva, *PhD (Uzbekistan)*
Nargis Kurbanazarova, *PhD (Uzbekistan)*
Muyassar Kholova, *PhD (Uzbekistan)*
Sherzod Turdikulov, *PhD (Uzbekistan)*
Zaynura Kadirova, *PhD (Uzbekistan)*

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

Tilshunoslik

МАМАТОВ АБДИ ЭШОНҚУЛОВИЧ
Инсон, тил ва маданият триадаси ёки маданият инсонга нима беради? 7

ASHIRBOYEV SAMIXON
«O‘zbek dialektologiyasi» fani ta’limi mazmuni uyg‘unligi 10

XUDOYBERGANOVA DURDONA
Metaforalarning antropotsentrik lug‘atini tuzish tamoyillari xususida 14

МАМАТОВ АБДУҒОФУР
Фразеологик бирлик тушунчаси талқини ва тадқиқи 18

ELTAZAROV JO‘LIBOY
Gramer kategorilerin türkçenin dilsel doğasina göre yorumlanmasi üzerine 24

ISMOILOVA DILRABO MUHAMMAD QIZI,
HAKIMOV MUHAMMADXON XO‘JAXONOVICH
Ilmiy paradigma transformatsiyasi hamda konseptual asos 30

PARDAYEV AZAMAT BAXRONOVICH,
MAHMADIYEV SHAVKATJON SUYUNQULOVICH
Matnning pragmatik ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiluvchi vositalar xususida 34

TO‘XTAYEVA DILAFRUZ ASHUROVNA,
JO‘RAYEVA BIBISH MUXSINOVNA
Baho va darajalanish munosabati 38

ABDIYEV MURODQOSIM
«Davlat tili haqida»gi va u bilan bog‘liq qonunlar ijrosi masalalari xususida 44

МЕНГЛИЕВ БАХТИЁР РАЖАБОВИЧ
Ўзбек лингвистик саноати истиқболлари 50

SHUKUROV OTABEK ULASHEVICH
Globallashuv sharoitida milliy til masalalari 56

FAYZIYEVA XADICHA CHORIYEVNA
Surxondaryo o‘zbek shevalarida o‘zlashgan so‘zlar 59

DUSTMURODOV MA’RUFJON MANSUR O‘G‘LI
Qadimgi turkiy tildagi markaziy hokimiyat bilan aloqador ayrim
harbiy unvonlar xususida 63

МУНДАРИЖА

Tilshunoslik

OSTONOV O‘TKIR YANGIBOEVICH
Qishloq turizmga oid terminlarning lingvistik tahlili 67

TILLABAYEVA ZILOLA RAXMATILLAYEVNA
Samarqand viloyati qarluq shevalarida olmoshlar 70

TEMIROVA KAMOLA
«O‘zbek tili sinonimlarining katta izohli lug‘ati»da berilgan
gastronomik birliklarning semantik guruhlanishi 74

KURBONMURATOV ABROR
Ekstremistik matnda muallif belgilari 80

NURALIYEV G‘OLIBJON QURBONBOYEVICH
Taqlid so‘zlar orqali ifodalangan tovush va
harakat-holatning davomiylik semasi
(Tog‘ay murod asasrlari misolida) 83

CHORIYEVA CHAROS SALOMOVNA
Diniy leksika, tasavvufiy leksika va mifologik leksika:
tasnif va talqin muammolari 86

NURIDDINOVA NAFISA MUXIDDIN QIZI
O‘zbek tilida ayrim uzumchilikka oid leksikaning lingvokulturema sifatidagi talqini 89

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 7-8
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

JURNALIMIZ FAXRIY MEHMONI

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY TIL MASALALARI

SHUKUROV Otabek Ulashevich,
Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori,
filologiya fanlari doktori

Globallashuv ayni bir mamlakat, mintaqa yoki jahon mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohada o‘zaro yaqinlashuvi, yagona umumiylik atrofida birlashishidir. Globallashuv sivilizatsiyalar o‘zaro munosabatining natijasi bo‘lsa, sivilizatsiya – globallashuvning natijasi. Bu ikki jarayonning o‘zaro munosabati tarixiy sharoitdan kelib chiqib, «sivilizatsiya – globallashuv» yoki «globallashuv – sivilizatsiya» sifatida amalga oshgan. Bu jarayonga tortilgan millatlar tez rivojlangan[1]. Globallashuv jarayonining ijobiy va salbiy xususiyatlaridan kelib chiqib, soha vakillarining bu boradagi ayrim munozarali qarashlari kuzatilyapti. Xususan, tarixchilar bu jarayonni kapitalizm rivojlanishidagi bosqichlardan biri sifatida talqin qilishsa, iqtisodchilar moliyaviy bozorlarni transmilliylashtirish, siyosatshunoslar demokratik institutlarning tarqalishi, axborot texnologiya soha vakillari yagona raqamli makon sifatida idrok etishadi. Yana boshqalar orasida esa bu jarayonni madaniyatning g‘arbiylashuvi bilan bog‘laydiganlar ko‘p.

Tabiiyki, har qanday tilning uzoq o‘tmishida uning asrlar davomidagi kechmishini aks ettira oladigan nomlash an’anasi mavjud bo‘ladi. O‘zbek tili ham shunday tarixiy-tadrijiy bosqichlar asosida sayqallangan o‘z leksik zaxirasiga ega bo‘lib, xalq tafakkurida bunday tushunchalar ko‘proq o‘z qatlam so‘zlari motivida, ayrim o‘rinlarda o‘zlashma qatlam birliklari asosida shakllangandir. Globallashuv sharoiti tilga ham o‘zining keskin ta’sirini ko‘rsatar ekan, tildagi bunday nomlash an’analariga uning shunday ta’siri apellyativ leksika doirasida ham, onomastik leksikada ham sezila boshladi.

Mustaqillik yillarida leksikaning onomastika sohasi sezilarli o‘zgarishlarga uchradi. Bu bir tomondan xorijiy til neymlarining lug‘at boyligimizga o‘zlashtirilishi bilan aloqador bo‘lsa, boshqa tomondan leksikadagi zaxira fond o‘z qatlam birliklarining neym darajasiga olib chiqilishi bilan bog‘liq bo‘ldi.

Til muloqot vazifasini bajarishi bilan birga insoniyat madaniyati ifodasi, xalqlarning o‘tmishi, ko‘p asrlik intellektual merosini o‘zida saqlab turuvchi xazinadir. Bugungi tez o‘zgarayotgan globallashuv davrida o‘zbek tili mavqeining mustahkamlanib borishi, donor tillar ta’siriga raqobatbardoshligi, o‘ziga xos ontologik xususiyatlarini saqlab qolishi muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda hukumatning tilga oid maqsadli siyosati mavjud. Uning mazmun-mohiyati respublikamizda davlat tilini yanada rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, belgilangan vazifalar qatorida «o‘zbek tilidagi mavjud lug‘atlar asosida uzluksiz ta’limning barcha turlari uchun ... o‘zbek tiliga xorijiy tillardan o‘zlashtirilgan so‘zlar lug‘atini tuzish, uni davriy yangilab, to‘ldirib borish»[2] masalasi ham o‘rin olgan.

Darhaqiqat, o‘zbek milliy tili lug‘at tarkibi asosi, shubhasizki, umumiste’mol leksikasidan iborat.

[1] Юлдашева Ф.Х. Ўзбекистонда глобаллашув шароитида маънавий янгиланишнинг ўзига хос хусусиятлари: фалсафа фан. док. (DSc) ... дисс. автореф. – Тошкент: 2019. –Б. 30.

[2] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. // www.lex.uz

Ta’kidlanganidek, «O‘zbek tilining umumiste’mol leksikasi yetarli darajada o‘rganilmaganligidan tashqari, bu lug‘aviy qatlam hanuzgacha o‘zining munosib atamasini ham topa olmagan» deb qaraladi[1]. Mantiqan olib qaraganda ham bu qatlam so‘zlari globallashuv jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular maxsus leksikadan farqli o‘laroq xalq leksik fondida tarixan uzoq tadrijiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o‘tgan va millat kechmishining ko‘p asrlik an’ana va hodisalarini aks ettirishi bilan xaraterlidir. Gap o‘zlashmalarning haddan ziyod va zo‘rma-zo‘raki holda tilimizga kiritilayotgani haqida ketar ekan, umumiste’mol leksika, aniqrog‘i, undagi faol leksik birliklar o‘rniga yangi o‘zlashma qatlam so‘zlarini qabul qilish milliy til istiqboli uchun ancha ayanchli hodisalarni keltirib chiqarishi ehtimoldan xoli emas.

Zamonaviy o‘zlashmalarning tilga tez singishini bugungi dunyo innovatsiyalari neonominatsiyalarining leksikaga oson qabul qilish yo‘li sifatida tushunish mumkin. O‘zlashmalarning ortishi retsipiyent til leksikasining miqdor va sifatiga ko‘ra ta’sir etishi bilan xarakterlidir. Muhimi, aktual leksikaga ta’sir o‘tkazish omili bilan belgilanadi.

Ta’kidlash joizki, globallashuvning ijobiy jihatlari sezilarli darajada bo‘lib, ularning muhimi sifatida xalqaro miqyosdagi sohalar integratsiyasi, yangi va yuksak texnologiya, innovatsiyalarni jamiyatga tez singdirish, raqamli infratuzilmaga ega bo‘lish kabilarni tushunish mumkin.

Ozarbayjon tilshunoslari globallashuv sharoitida tillarning xavfsizligi va rivojlanish tendensiyalarini o‘rganar ekan, madaniyat, fan, til, tarix kabi sohalarning global axborot makonida munosib o‘rin egallashi uchun ayrim muhim masalalarni ustuvor vazifa sifatida ko‘rsatadilar:

– Ozarbayjon tilidagi Internet tarmog‘i axborot resurslarining yillik sarhisobini monitoring qilish, ilmiy tahlil asosida kamchilik, muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish chora-tadbiri rejasini ishlab chiqish;

− milliy Internet resurslarini AKTning zamonaviy yutuqlariga asoslanib qayta tashkil etish, ularning sifati, yuklanishi, dizayni va samaradorligini oshirish;

– tilshunoslikning zamonaviy tendensiyalarini hisobga olib ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash;

− tilshunoslik sohasida jahondagi yetakchi ilmiy markazlar bilan hamkorlikni kengaytirish;

− til taraqqiyoti va ta’lim masalalarini muvofiqlashtirish va takomillashtirish;

− tilshunos olimlarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishini ta’minlash;

– global tendensiyalarning tilga salbiy ta’sirini pasaytirish uchun konseptual chora-tadbirlar dasturini yaratish;

− tilning kibermakondan uzilmasligi uchun faol milliy siyosatni ishlab chiqish;

– AKT atamalarini tartibga solish maqsadida maxsus terminologiya komissiyasi tomonidan tasdiqlangan lug‘atlarni Internet tarmog‘iga joylashtirish[2]dan iborat.

Shubhasizki, hozirgi paytda yoshlarimizning o‘z ona tilini o‘rganishdan tashqari ingliz, rus, arab va fors tillarini o‘rganishlari o‘ta dolzarb bo‘lib turibdi. Ingliz tili bu – dunyo xalqlari, shuningdek, Internet muloqoti tili, rus tili – Markaziy Osiyo xalqlarining sobiq ittifoq davlatlari bilan bevosita va bilvosita bog‘lovchi mushtarak vosita, arab-fors tillari esa boy madaniy merosni xolis o‘rganishga yo‘l ochadigan omil.

Globallashuv asrida dunyoning nufuzli tillari doirasida ta’limni tashkil etishning salbiy va ijobiy jihatlari mavjud. Birinchisi pozitiv mazmunga ega, ilg‘or texnologiya va yuqori sifatli ta’limga asoslangan davlat tillarining ommalashishi, auditoriyasining kengayishi. Ikkinchisi esa xalqaro tillar doirasida ta’lim oluvchilarning «nufuzli» tillar ta’sirida o‘z ona tillariga e’tibori susayishi. Kishilarning aynan o‘zga xalq madaniyati, mentaliteti ta’siriga tushib qolish holati xorijiy til o‘rganishning ziddiyatli jihatini bo‘rttirib ko‘rsatishga sabab bo‘lyapti. Bu esa tarbiyani ta’limdan ajratib bo‘lmasligi va har qachon ham uning bardavom bo‘lishini nazarda tutadi.

Tilimizdagi mustaqillik davri o‘zlashmalari yadro-periferiya munosabatlari asosida o‘rganiladigan bo‘lsa, Yevropa til o‘zlashmalari markaz (yadro), boshqa til unsurlari esa chekka (periferiya) qismni tashkil etadi. Mustaqillikdan so‘ng o‘zbek tiliga so‘z o‘zlashtirishda rus tilining vositachilik roli pasayganini ko‘rish mumkin. Buning o‘rniga raqamli media motivida inglizcha o‘zlashmalarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashishi faollashdi.

Globallashuv sharoitida tillarning xavfsizligi va rivojlanish tendensiyalari muhim, o‘zbek tilining istiqbol yo‘nalishlarini belgilashda globallashuv jarayonga ta’sir etuvchi omillarni alohida e’tiborga olish zarur bo‘ladi.

Har bir til muayyan lug‘at tarkibiga ega, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy yoki iqtisodiy o‘zgarishlarini o‘zida aks ettiradi, u bilan birga taraqqiy etadi. Til evolyutsiyasi, asosan, leksik sathda boshqalariga nisbatan sezilarli ta’sirga ega, shu bois ham unga o‘zini yan-

[1] Умумрқулов Б. Ўзбек бадиий насрининг лингво-услубий шаклланиш асослари: Филол. фан. док. … дисс. автореф. – Тошкент: 2020. – Б. 18.

[2] Абдуллаев С.Г., Кязимов Т.Г., Абасова С.Е. Безопасность и тенденции развития языка в условиях глобализации // Безопасность информационных технологий. – Том 26. – № 2. – 2019. – С. 114.

gilab turuvchi, yangilanishlarga nisbatan tez va tayyor turuvchi soha sifatida qaraladi. Ta’kidlanganidek, «Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o‘z milliy manfaatlarini ta’minlash, bu borada avvalo o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir»[1].

Tilning leksik fondiga ta’sir etuvchi qator omillar mavjudki, asosan, jamiyatning taraqqiyot mezonlariga asoslanadi. Bunday faktorlar qatoriga jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, iqtisodiy va madaniy hayotning rivojlanishi, fan va texnika taraqqiyoti, Internet diskursining keng jabhada yoyilishi, ijtimoiy tarmoqlarning insonlar turmush tarzigacha kirib borishi kabilarni kiritish mumkin.

Tillar xalqlarning o‘zaro savdo-sotiq, madaniy aloqa, migratsiya jarayoni, hatto davlatlar o‘rtasidagi urush va hokazolar ta’sirida ham stixiyali tarzda omixtalashadi, taraqqiy etadi. Bu esa ularning differensiatsiya yoki integratsiya hodisalari asosida amalga oshadi. Differensiatsiya hodisasi – xalqlarning keng hududlarga tarqalishi sababli tillar va lahjalarning farqlanishi. Bugungi kungi dunyo tillari oilasidagi muayyan guruh tillari misolida buning yaqqol tasdig‘ini ko‘rish mumkin. Integratsiyaga esa tillarning birga yashashi, aralashishi yoki bir tilga aylanib ketishi, mujassamlashish hodisasi sifatida qaraladi.

Tillar va lahjalar texnogen holatda o‘zaro ta’sir xususiyatga ega, bu hodisaga ularning rivojlanishidagi eng muhim stimul sifatida qarash mumkin. Hatto tillarning chatishuvidagi substrat (kelgindilar tilining mahalliy tilni siqib chiqarishi) yoki superstrat (kelgindilar tili mahalliy tilga sezilarli darajada ta’sir o‘tkazishi) hodisalarida ham mag‘lub tilning g‘olib tildagi elementlari yashab qoladi.

Xalq bu – muayyan mamlakatning barcha aholisi, ijtimoiy, etnik birligini tashkil etsa, millat esa tarixan tashkil topgan, shu bilan birga, tili, hududi va madaniyatining umumiyligi asosida birlashgan jamoadir. Millatning asosiy belgilari sifatida umumiy til, umumiy hudud, madaniyat, ba’zan ma’naviy birlik ham ko‘rsatiladi. Aynan shu xos belgilar orasida til faktorini davlatning xalqaro maydondagi «imiji»ni ko‘rsatuvchi mayoq vazifasida qabul qilish mumkin.

O‘rta asrlarda Yevropada fan tili vazifasini lotin tili bajarganidek, bu davrlarda sharqda davlat boshqaruvi, ilmiy va adabiy jarayon uchun o‘rni bilan arab va fors tillarining mavqei baland bo‘lgan. Dunyo fani istiqboliga munosib hissa qo‘shgan turkiy millat vakillarining nodir asarlari, o‘z tillari bilan birga, mazkur tillarda ham yaratilgan. Natijada forscha va arabcha so‘zlarning ta’siri o‘zbek tilning tadrijiy taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etdi.

O‘zbek tilida so‘z o‘zlashtirish jarayoni mustaqillik davrida o‘zining istiqbolli bosqichiga ko‘tarildi. Bu sharoitda rus tilining vositachilik roli passivlashib, virtual makon va Internet fenomeni motivida ko‘proq yevropa tillaridan to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘z olish tendensiyasi yetakchilik qilyapti. Mazkur davr o‘zbek tili lug‘at boyligidagi yangi o‘zlashmalar hajmining katta qismini inglizcha so‘zlar tashkil etmoqda.

O‘zlashmalarning leksikada keskin ko‘payishi til va uning tabiatiga nisbatan muayyan xavf konyunkturasini shakllantirishi tabiiy. Bu holat ularning jarayondagi aktual leksika birliklariga sezilarli darajada ta’sir etish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Bunday paytda o‘zlashmalar o‘zining tildagi pozitiv ahamiyatini yo‘qota boshlaydi. Ijtimoiy hayotda paydo bo‘layotgan yangi innovatsiyalarning nomi, belgisi sifatida o‘zlashayotgan birliklar esa tabiiy ravishda leksik zaxirani to‘ldiradi, boyitadi.

Zamonaviy o‘zlashmalarning leksikada ortib borishi o‘zlashma neologizmlar masalasiga chuqurroq e’tibor qaratishni qayta kun tartibiga qo‘yadi. Ularni zamon talabi asosida o‘rganish, barqarorlashuvi jarayonida tilning milliy tabiatini hisobga olish, neologizm bosqichidan ko‘tarilib o‘zlashma maqomini olishi uchun qo‘yiladigan mezonlarni belgilash, aktual leksika uchun neologizmlarning seriyali lug‘atlarini yaratish masalalari ishning alohida monografik planda o‘rganishni talab etadi.

Mustaqillik davri o‘zlashmalarining, ungacha bo‘lgan davr leksik innovatsiyalaridan farqli ravishda, to‘laqonli boshqarilish tartibi o‘zgardi. Soha mutaxassislarining ularga nisbatan ta’sir etish imkoniyati cheklanib, globallashuv, Internet va ijtimoiy tarmoqlar faollashuvida yangi so‘z qabul qilish jarayoni erkinlashdi. Bu esa o‘zi xos xaosni keltirib chiqardi va tilda o‘z-o‘zini tashkil etish – lingvosinergetik jarayonni paydo qildi.

Umuman olganda, bugungi kunda globallashuv jarayonida dunyo tillari miqyosida neologizmlarni o‘rganish uchun katta ehtiyoj mavjud. Negaki, ularni o‘z vaqtida o‘rganib tartibga solish, lug‘atlarga kirishi uchun to‘g‘ri qarorlar qabul qilish tilshunos mutaxassislarning zimmasidagi vazifalardan biri bo‘lib turibdi. Aks holda, o‘zlashayotgan so‘z va terminlarga nisbatan ijtimoiy tarmoqlarda rang-baranglik avj olsa, ularni qayta ishlab, o‘z o‘rniga qo‘yish uchun murakkab konyunkturalar paydo bo‘ladi. Tildan foydalanuvchilar esa buning evaziga aziyat chekib qolishlari, tilshunoslar esa leksik, grammatik, imloviy, uslubiy muammolari asoratidan chiqa olmay qolishlari mumkin.

Xullas, leksikaga bir qancha omillar o‘zining jiddiy ta’sirini o‘tkazyapti. Bu ta’sirlar tilning milliy tabiati-

[1] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони // www.lex.uz

ni o‘zgartirishga asoslanmasligi masalaning muhim jihati hisoblanadi. Bundan tashqari, til va milliy madaniyat uzviyligi, leksikada o‘zga til birliklari ulushini ehtiyoj darajasidan oshirmaslik, tilning sofligi kabi muammolar ham tilshunoslik vazifalarining umumiy mundarijasidan tushmasligi lozim.

Rezyume. Maqola globallashuv sharoitida tillarning xavfsizligi va rivojlanish tendensiyalari xususida bo‘lib, o‘zbek tilining istiqbol yo‘nalishlarini belgilashda globallashuv jarayonining ta’sir etuvchi omillari o‘rganilgan. Shuningdek, madaniyatlar rang-barangligi ta’sirida milliy til masalalariga ehtimoliy xavf va tahdidlarning oshib borishi, muhimi, milliy tillarning ontologik tabiatiga ham keskin ta’sir eta olishi tahlil qilib berilgan.

Resume. The article is about the safety and development trends of languages in the conditions of globalization, and the influencing factors of the globalization process in determining the future directions of the Uzbek language are studied. Also, it is analyzed that possible risks and threats to the issues of the national language due to the influence of the diversity of cultures can dramatically affect the ontological nature of the national languages.

Резюме. В статье говорится о тенденциях безопасности и развития языков в условиях глобализации, а также изучаются факторы влияния процесса глобализации на определение будущих направлений развития узбекского языка. Также анализируется, что возможные риски и угрозы проблематике национального языка из-за влияния многообразия культур могут кардинально повлиять на онтологическую природу национальных языков.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 7-8
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

SURXONDARYO O‘ZBEK SHEVALARIDA O‘ZLASHGAN SO‘ZLAR

FAYZIYEVA Xadicha Choriyevna,
Termiz davlat universiteti katta o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Umumxalq o‘zbek tili va shevalarida bo‘lganidek, tekshirayotgan shevalarimiz leksikasiga nazar tashlasak, unda tub turkiy so‘zlar bilan bir qatorda ma’lum darajada arab, tojik-fors va ruscha so‘zlar ham bor.

Bundan tashqari Boysun-Sho‘rchi guruh o‘zbek shevalari leksikasida, oz bo‘lsa-da, mo‘g‘ulcha va xitoycha elementlar ham uchraydi.

O‘zlashgan so‘zlarning miqdori o‘zbek adabiy tili, uning dialekt va shevalarida bir xil emas. Boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar kirib kelgan tilning leksik tizimi, uning tabiati va ichki taraqqiyot qonunlariga bo‘ysungan holda qabul qilinadi.

O‘zbek adabiy tili va shevalariga chetdan kirgan so‘zlar ham og‘zaki so‘zlashuv, ham kitobiy til orqali o‘zlashib kelmoqda.

Masalan, fors-tojikcha so‘zlar o‘zbek shevalari lug‘ati tarkibiga, asosan, og‘zaki so‘zlashuv nutqi orqali o‘zlashgan. Arabcha so‘z va terminlar esa adabiy tilimizga, ko‘proq, kitobiy til orqali, qisman og‘zaki nutq orqali o‘zlashgan. Dialekt va shevalarimizga, asosan, og‘zaki yo‘l bilan o‘tgan.

Bu fikr mo‘g‘ul va uyg‘ur tillari orqali xitoy tilidan o‘tib o‘zlashib ketgan so‘zlarga nisbatan ham taalluqli.

O‘zbek shevalari va, umuman, adabiy tilimizdagi o‘zlashgan so‘zlarni tahlil qilganimizda quyidagi holat hisobga olindi:

1) boshqa tillardan kirgan so‘zlarning nutqimizda doimiy qo‘llanishi;
2) fonetik jihatdan o‘zlashtirilishi;
3) grammatik jihatdan o‘zlashtirilishi;
4) so‘zning so‘z yasashdagi faolligi;
5) semantik jihatdan o‘zlashtirilishi;
6) chet so‘zlarning «kalka» orqali berilishi[1] va b.

[1] Крысын Л. П. Иноязычние слова в современном русском языке. – М. 1968. – С. 36.